

KIISTA YHTEISMAISTA

Garrett Hardin
ja selviytymisen politiikka

Toimittaneet Simo Kyllönen,
Juhana Lemetti, Niko Noponen
& Markku Oksanen



niin & näin
Tampere 2011

Tämä pdf-tiedosto sisältää osia teoksesta

Kiista yhteismaista

Garrett Hardin ja selviytymisen politiikka

Tiedostoa saa vapaasti tulostaa ja levittää kokonaisena
yksityiseen ja opetuksen käyttöön.

Readers may view, browse, and/or download material for temporary copying purposes only, provided these uses are for noncommercial personal purposes. Except as provided by law, this material may not be further reproduced, distributed, transmitted, modified, adapted, performed, displayed, published, or sold in whole or in part, without prior written permission from the publisher.

© Kirjoittajat ja Eurooppalaisen filosofian seura ry

ARTIKKELIN ENGLANNINKIELINEN ALKUTEOS

From “The Tragedy of the Commons”, from Garrett Hardin,
Science 162:1243 (1968). Reprinted with permission from AAAS.

ARTIKKELIN SUOMENNOS

© Niko Nojonen ja Eurooppalaisen filosofian seura ry

ISBN-NUMERO

978-952-5503-58-6

TAITTO

Susanna Laurola

PAINOTYÖ

Tallinnan kirjapaino-osakeyhtiö,
Tallinna 2011

KUSTANTAJA

Eurooppalaisen filosofian seura ry / *niin & näin*

SISÄLLYS

ESIPUHE	7
MARKKU OKSANEN	
Garret Hardin ja rajattoman vapauden vaarat	11
GARRET HARDIN	
Yhteislaidunten tragedia	41
MARITA LAUKKANEN	
Yhteislaidunten ongelma ympäristö- ja luonnonvarataloustieteessä.	61
SIMO KYLLÖNEN	
Vailla teknistä ratkaisua: yhteislaidunten tragedia, yhteistoiminnan ongelmat ja ympäristöpoliittinen teoria	73
JUHANA LEMETTI JA NIKO NOPONEN	
Yhteislaidunten ongelma, ihmisluento ja ensimmäinen poliittinen kysymys	112
THOMAS WALLGREN	
Kovuuden sietämätön tenho	133
VIITTEET	143
KIRJOITTAJAT	155

ESIPUHE

Garrett Hardinin vuonna 1968 *Science*-lehdessä julkaistu artikkeli ”Yhteislaidunten tragedia” (“The Tragedy of the Commons”) on ristiriitainen ja kiistelty niin sisällöltään kuin vaikutuksiltaan. Se on yksi viitatuimmista tieteellisistä artikkeleista. Se on käännetty useille kielille ja julkaistu yhä uudelleen erityisesti ympäristöpoliittista ajattelua ja teoriaa esittelevissä kokoelmissa ja oppikirjoissa. Yksi syy ”Yhteislaidunten tragedian” saamaan huomioon on varmasti Hardinin iskevä ja suorasukainen tyyli sekä havainnollisuus. Artikkelin on kirjoittajalleen tyypillinen lukijaansa hätkähdyttämään pyrkivä pamfletti, mutta myös aidosti maailman tilasta huolestunut puheenvuoro. Harvoin tämä teksti jättää lukijansa kylmäksi.

Kiistelty ja kiitelty asema puoltaa tekstin kääntämistä ja sen tuomista suomenkielisten ympäristötieteistä ja -filosofiasta sekä laajemmin politiikan perusteista kiinnostuneiden lukijoiden ulottuville. Tämä on tärkeää, sillä kärjekkäät väitteet ja kiistat yhteisten ongelmien oikeista ratkaisuista eivät ole kadonneet suomalaisestakaan poliittisesta keskustelusta, päinvastoin. Mutta ongelmien ja niitä koskevien väitteiden selkeä ymmärtäminen sekä taustalla olevien eettisten ja yhteiskuntafilosofisten kysymyksenasettelujen perusteellinen käsittely hukkuu helposti jyrkkien kantojen ja kärjistettyjen väitteiden taakse. Näin myös Hardinin tapauksessa. Hardinin tekstin käsittely loppuu liian helposti väitteisiin hänen darwinistisesta ja

egoistisesta ihmiskäsityksestään tai lähes fasistiseksi oletetusta syntyvyydensäännöstelyehdotuksesta.

Hardinin argumentaation erilaisten taustaoletusten ja hänen luonnostelemiensä ratkaisuvaihtoehtojen taakse kätkeytyy merkittäviä filosofisia kysymyksiä. Niiden avaaminen ja yksityiskohtainen tarkastelu on sinänsä kiinnostavaa. Vielä tärkeämpää on kuitenkin se, että Hardinin tekstin kriittinen tarkastelu tarjoaa mielestämme hyviä eväitä myös erilaisten poliittista keskustelua hallitsevien yhteiskuntapoliittisten ja taloudellisten ratkaisuehdotusten ja niiden tueksi esitettyjen väitteiden arviointiin. Toivomme, että kokoelma auttaa hahmottamaan, millaisia ratkaisut voisivat olla, vaikka Hardinin omista ratkaisuehdotuksista oltaisiin jyrkästikin eri mieltä.

KOKOELMAN KIRJOITUKSISTA

Kokoelman ytimenä on Hardinin artikkelin suomennos. Sen lisäksi olemme kirjoittaneet ja pyytäneet suomennoksen yhteyteen artikkeleita, jotka kommentoivat Hardinin ajattelua eri näkökulmista. Niiden tarkoituksena on tuoda tasapainoisesti esiin Hardinin kuvaaman ja mallintaman ongelmatyyppin merkitys niille poliittisille ja filosofisille kysymyksille, joita liki kaikki ihmisyhteisöt kohtaavat. Kirjoittajakunta koostuu filosofeista ja yhdestä luonnonvarataloustieteilijästä.

Kokoelman ensimmäisessä artikkelissa Markku Oksanen esittelee Garrett Hardinin elämää, teoksia ja niiden vastaanottoa ja vaikutusta. Hän keskittyy erityisesti ”Yhteislaidunten tragediaan” ja sen avainkäsitteeseen *commons*. Toisena kirjoituksena on Hardin-suomennos. Sitä seuraa Marita Laukkasen artikkeli siitä, miten Hardinin esille nostamia teemoja on käsitelty luonnonvarataloustieteessä ennen ja jälkeen ”Yhteislaidunten tragedian” ilmestymisen. Laukkanen tuo esille muun muassa Elinor Ostromin empiiriset tutkimukset, jotka kyseenalaistavat hardinilaisen mallin voimakkaasti. Teoreettisemmalla tasolla näitä erilaisia yhteistoiminnan malleja käsitellään Simo Kyllösen kirjoituksessa. Kyllönen pohtii etenkin, millainen yhteistoiminnan ongelma

”Yhteislaidunten tragedia” on ja millaisia ratkaisuja siihen on yhteiskunta- ja ympäristöfilosofiassa esitetty. Viidennessä kirjoituksessa Juhana Lemetti ja Niko Nojonen tarkastelevat hardinilaisen ajattelun lähtökohtana olevaa ihmiskäsitystä ja arvioivat sitä filosofian historian valossa. Kirjan päättävässä luvussa Thomas Wallgren ”lähilukee” Hardinin tekstiä ja pohdiskelee, millaisille tekijöille Hardinin klassikko-asema rakentuu.

KÄÄNNÖKSESTÄ

”Yhteislaidunten tragedia” -artikkelissa on lukuisia kohtia, joissa suomentaja olisi voinut valita toisin. Tärkein valinta koskee artikkelin avainsanaa *commons*, joka on suomennoksessa käännetty useimmiten yhteislaitumeksi. Tunnetun walesilaisen kulttuuritutkijan Raymond Williamsin mukaan sanalla *common* on “englannin kielessä poikkeuksellisen laaja merkitysalue, ja sen erityismerkityksiä ei aina voi erottaa edelleen toimivasta sosiaalihistoriasta”¹. *Oxford English Dictionary* -sanakirjaan on koottu *common* ja *commons* -sanojen toisiinsa kietoutuvia merkityksiä. Ensinnäkin niillä on voitu aiempina vuosisatoina viitata tiettyihin ihmisiin tai ihmisryhmiin, yleensä rahvaaseen (erotettuna aatelistosta), joskus kaupungin vapaiden kansalaisten ryhmään, kaupunkilaisiin, jotka jakavat yhteiset taakat ja harjoittavat yhteisiä oikeuksia, tai suunnilleen porvarissäätyä vastaavaan luokkaan sekä myös näiden edustajiin parlamentissa. Varsin toiselta tuntuva merkitys liittyy yhteisöllisyyteen ja hyödykkeiden jakamiseen. Alun perin *commons* viittasi luostareiden yhteisiin aterioihin, myöhemmin yliopistojen ja muiden oppilaitosten ruokaluun. Tämä merkitys sai myöhemmin konkreettisemmän lisäulottuvuuden, joka tarkoitti yhteistä pöytää; ehkä suomeksi seisovan pöydän idean mukaisesti, kun nautintaoikeuden omistajalla on oikeus noutaa ruokansa. Vastaavasti *common*-sana viittaa yhteiseen maahan tai kiinteistöön, joka jakamattomasti kuuluu paikallisyhteisölle ja kaikille sen jäsenille. Tällöin *common*-sanaa käytetään attribuuttina, kuten ilmaisussa *a common land*. Tämä lyheni varhaisemmassa englannin kielessä

muotoon *commons*. Yhteisellä maalla voi olla erilaisia käyttötarkeitä, kuten laiduntaminen, turpeen kaivuu ja erilaisten rakennustarpeiden, kuten olkien, kerääminen. *Commons*-sanalla on myös harvinaisia vulgaareja merkityksiä.

Osa Hardinia koskevasta keskustelusta liittyy *commons*-käsitteeseen ja sen merkitykseen. Terminologisesti käänös pyrkii olemaan uskollinen alkuperäiselle viitekehykselle. Hardinin käsitteellisen jäsenyyksen perustana on karjankasvatus ja siihen liittyvät historialliset esimerkit. Keskeinen argumentti on kuitenkin laaja-alaisempi, mikä puolestaan avaa mahdollisuuden toisenlaisiin käänösvastineisiin, kuten 'yhteismaa', 'yhteisalue', 'yhteisvaranto', 'yhteishyödyke' tai 'yhteisomaisuus'. Hardin esimerkiksi liittää *commons*-käsitteen hänelle tärkeään väestönkasvuun ja rajoittamattomaan lisääntymisoikeuteen. Keskeisen sanan *commons* kääntäminen pääsääntöisesti yhteislaitumeksi pyrkii palvelemaan karjan laiduntamista pääesimerkkinään käyttävän tekstin sujuvuutta sekä kunnioittamaan Hardinin esityksen havainnollisuutta.

Hardinin argumentin ymmärtämisen kannalta ei ole olennaista, mitä nimeä hänen kuvaamastaan traagisesta ilmiöstä käytetään. Kommenttiartikkeleissakin Hardinin kuvaama ilmiö liitetään monenlaisiin varantoihin, resursseihin ja omistusmuotoihin. Mutta tärkeää on, ettei Hardinin tragediaa yleistetä koskemaan kaikkia yhteisomistuksen ja -käytön muotoja. Siksi artikkeleissa on pyritty systemaattisesti erottamaan toisistaan Hardinin kuvaama rajoittamaton yhteisen resurssin käyttö muista käyttömuodoista.

TOIMITTAJAT

KIRJALLISUUS

WILLIAMS, RAYMOND, *Keywords – A Vocabulary of Culture and Society*.
Revised edition. Oxford University Press, Oxford 1983.

Garrett Hardin

YHTEISLAIDUNTEN TRAGEDIA⁶⁴

Väestöongelmaa ei voida ratkaista teknisesti. Se voidaan ratkaista vain täydentämällä moraalialue perustavanlaatuisesti.

Ydinsodan tulevaisuutta käsittelevässä huolellisesti mietityssä artikkelissaan J. B. Wiesner ja H. F. York tulivat seuraavanlaiseen johtopäätökseen: ”Asevarustelukilvan kumpikin osapuoli [...] kohtaa saman dilemman: sotilaallisen voiman kasvaessa vakaasti kansallinen turvallisuus heikkenee vääjämättä. Harkittu amatillinen arviomme on, ettei tähän dilemmaan ole olemassa teknistä ratkaisua. Jos suurvallat pyrkivät etsimään ratkaisuja ainoastaan tieteen ja teknologian alueelta, lopputuloksena on vain tilanteen huononeminen.”⁶⁵ En halua kiinnittää huomiota artikkelin varsinaiseen aiheeseen eli kansalliseen turvallisuuteen ydinaseiden maailmassa, vaan kirjoittajien esittämän johtopäätöksen luonteeseen. Tieteellisissä ja yleistajuista aihetta käsittelevissä julkaisuissa on lähes kautta linjan oletettu, että asevarustelun ongelmaan voidaan löytää tekninen ratkaisu. Teknisen ratkaisun voi määritellä ratkaisuksi, joka edellyttää muutosta vain luonnontieteelliseen tutkimukseen pohjautuvissa tekniikoissa edellyttämättä samalla lainkaan muutoksia inhimillisissä arvoissa tai moraalikäsitteissä.

Meidän päivinämmä tekniset ratkaisut toivotetaan aina tervetulleiksi, vaikkei niin olekaan aina ollut. Koska aiemmat teknisiä epäonnistumisia koskeneet ennusteet ovat monesti osoittautuneet virheellisiksi, vaatii rohkeutta väittää, etteivät toivotut

tekniset ratkaisut ole mahdollisia. Wiesner ja York osoittivat tällaista rohkeutta: he julkaisivat tiedelehdessä artikkelin, jossa väitettiin ratkaisun olevan luonnontieteiden ulottumattomissa. He joutuivatkin osoittamaan varovaisuutta ja pehmentämään väitteitään hienovaraisella muotoilullaan ”harkittu ammatillinen arviomme on...”. Tämän kirjoituksen asiana ei ole arvioida, ovatko he oikeassa vai väärässä. Tarkoituksena on käsitellä sellaisten inhimillisten ongelmien joukkoa, joita voidaan kutsua ”ongelmiksi ilman teknistä ratkaisua”. Erityisesti pyrin tuomaan tarkasteluun yhden tähän joukkoon kuuluvan tapauksen.

On helppo osoittaa, ettei joukko ole tyhjä. Ajatellaanpa vaikka yhdeksänruutuista jätäkänšakkia. ”Kuinka voisin voittaa jätäkänšakissa?” Ongelmaan ei tunnetusti ole ratkaisua, jos oletetaan vastustajankin olevan täysin selvillä pelin luonteesta (kuten peliteoreettisessa tutkimuksessa tavataan tehdä). Toisin sanoen: ongelmaan ei ole teknistä ratkaisua. Voin voittaa vain, jos ”voittaminen” ymmärretään hyvin poikkeavalla tavalla. Voisin esimerkiksi pamauttaa vastustajaani olan takaa, tai huumata hänet, tai väärentää tuloksia. Kaikissa näissä ”voitokkaissa” tapauksissa tulisin kuitenkin luopuneeksi itse pelistä siinä mielessä, mitä pelillä tavallisesti ymmärrämme. (On tietysti myös mahdollista luopua koko pelistä eli kieltäytyä pelaamasta, kuten aikuiset ihmiset yleensä tekevätkin.)

”Ongelmia ilman teknistä ratkaisua” -luokka on siis olemassa. Väitän, että perinteisellä tavalla ymmärretty ”väestöongelma” on juuri tällainen ongelma. On syytä sanoa jotakin siitä, miten väestöongelman luonne on perinteisesti ymmärretty. Voitaneen sanoa, että useimmat väestöongelmasta huolestuneista ihmisistä pyrkivät keksimään keinoja ylikansoituksen kauhujen välttämiseen olematta kuitenkaan valmiita luopumaan nykyisistä etuoikeuksistaan. He ajattelevat, että merten valjastaminen viljelykäyttöön tai uusien viljalajikkeiden kehittäminen ratkaisee ongelman – teknologisesti. Pyrin osoittamaan, ettei heidän toiveidensa mukaisia ratkaisuja ole mahdollista löytää. On yhtä mahdotonta ratkaista teknisesti väestöongelma kuin jätäkänšakkioittelun voittamisen ongelma.

MITÄ MAKSIMOIDAAN?

Väestömäärän luonnollinen kasvu tapahtuu ”geometrisesti”, kuten Malthus asian ilmaisi. Nykyisin puhutaan eksponentiaalisesta kasvusta. Rajallisessa maailmassa tämä tarkoittaa, että luonnonvarojen osuus yhtä ihmistä kohden vähenee tasaisesti. Mutta elämmekö me rajallisessa maailmassa?

On toki mahdollista puolustaa näkemystä maailman resursien rajattomuudesta tai näkemystä, jonka mukaan emme voi tietää, ettei näin ole. Mutta nyt asioita on katsottava niiden käytännöllisten ongelmien kannalta, joita ainakin muutamat seuraavat sukupolvet tulevat kohtaamaan: kun otetaan huomioon näköpiirissä oleva teknologia, on selvää, että inhimillisten kärsimysten määrä tulee jo lähitulevaisuudessa kasvamaan huomattavasti, jolleme oleta maapallon ihmisten elävän rajallisessa maailmassa. Avaruuteen ei ole lähtemistä⁶⁶.

Rajallinen maailma voi elättää vain rajallisen määrän väestöä: jossakin vaiheessa väestönkasvu päättyy siis väistämättä nollassolle. (Jatkuvat heilahtelut nollasson ylä- ja alapuolelle ovat tietenkin itsestäänselvyys, jota tässä yhteydessä ei ole tarvetta käsitellä.) Millainen on ihmiskunnan tilanne, kun tähän tullaan? Erityisesti on kysyttävä: voiko Jeremy Benthamin päämäärä ”suurin mahdollinen hyvinvointi suurimmalle mahdolliselle joukolle” toteutua?

Ei voi. Syitä on kaksi ja ne kumpikin ovat itsessään riittäviä syitä. Ensimmäinen niistä on luonteeltaan teoreettinen: on matemaattisesti mahdotonta maksimoida kahta (tai useampaa) muuttujaa yhtä aikaa. John von Neumann ja Oskar Morgenstern osoittivat tämän selvästi,⁶⁷ joskin kyseinen periaate on ollut implisiittisesti läsnä osittaisten differentiaaliyhtälöiden teoriassa, jonka kehittäjä palautuu jo ainakin D’Alembertiin (1717–1783).

Toinen syy juontuu suoraan biologisista tosiasioista. Eläkkeeseen jokainen organismi tarvitsee energialähteen (esimerkiksi ruokaa). Tätä energiaa käytetään kahteen tarkoitukseen: elintoi-
mintojen ylläpitoon ja aktiiviseen toimintaan. Ihmisen elämän

ylläpitäminen edellyttää päivässä noin 1600 kilokaloria ”ylläpitokaloreina”. Kaikki, mitä tehdään ja mikä ylittää hengissä pysymisen, määritellään taas aktiiviseksi toiminnaksi, joka siis edellyttää edellisten lisäksi ”työkaloreita”. Työkaloreita ei siis käytetä ainoastaan sellaiseen toimintaan, jota arkipuheessa nimitetään työksi, vaan niitä vaativat myös kaikenlaiset harrastamme huvitukset uimisesta kilpa-autoiluun ja musisoimisesta runoiluun. On siis selvää, mitä tarvitaan, jos tavoitteena on maksimoida väestön määrää: yhden ihmisen käyttämien työkalorien määrän on tultava mahdollisimman lähelle nollaa. Ei siis herkkuaterioita, lomamatkoja, urheilua, musiikkia, kirjallisuutta, taidetta... Uskon jokaisen hyväksyvän ilman sen kummempia perusteluja tai todisteluja, ettei väestömäärää maksimoimalla voida samalla maksimoida hyvinvointia. Benthamin päämäärää on mahdoton saavuttaa.

Tähän johtopäätökseen pyrkiessäni olen tavanomaiseen tapaan olettanut, että ongelmana on energian saatavuus. Ydinenergian kehittäminen on kuitenkin saanut jotkut kyseenalaistamaan tämän oletuksen. Mutta vaikka energiaa olisikin saatavissa rajoittamattomasti, väestön määrän kasvu tuottaa vääjäämättä ongelman. Energian saannin ongelman tilalle astuu energiahukan ongelma, kuten J.H. Fremlin on näppärästi osoittanut⁶⁸. Analyysissa aritmeettiset merkit on vaihdettu, mutta Benthamin päämäärä jää edelleen saavuttamattomaksi.

Väestön optimaalinen määrä on näin ollen pienempi kuin suurin mahdollinen väestömäärä. Optimimäärän määrittäminen on suunnattoman vaikeaa, eikä kukaan ole tietääkseni edes yrittänyt käsitellä aihetta vakavasti. Pyrkimys hyväksyttävään ja kestäväan ratkaisuun vaatii epäilemättä useamman sukupolven mittaista kovaa analyyttistä tutkimustyötä – ja paljon puolesta puhumista.

Haluamme suurimman mahdollisen määrän hyvää henkeä kohden. Mutta mitä on hyvä? Yhdelle se on erämaa, toiselle taas hiihtomajoja tuhansille. Kolmannelle se on ravinteikkaita jokisuistoja ruokkimaan sorsia metsästäjien ammuttavaksi, neljännelle taas teollisuusalueita. Tavataan sanoa, että yhdenlaisen hyvän asian vertaaminen toiseen on mahdotonta, koska erilaiset

hyvät asiat ovat yhteismitattomia. Yhteismitattomia asioita ei voi vertailla.

Teoreettisesti tämä lienee totta. Mutta todellisessa elämässä yhteismitattomia asioita mitaillaan. Tarvitaan arvioinnin mittapuu ja menetelmä tärkeysjärjestykseen asettamiseen. Luonnossa mittapuu on elossa säilyminen. Onko lajille parempi olla pieni ja helposti kätkeytyvä vai suuri ja voimakas? Luonnonvalinta yhteismitallistaa yhteismitattomat asiat. Saavutettu kompromissi riippuu siitä, millaiseen järjestykseen muuttujien arvot luonnollisesti asettuvat.

Ihmisten on jäljiteltävä tätä prosessia. Niinhän me epäilemättä koko ajan teemme, ainakin tiedostamattamme. Mutta varsinainen argumentointi aloitetaan silloin, kun piilevät päätökset nostetaan tarkasteltaviksi. On tehtävä vuosia työtä, jotta voitaisiin saavuttaa hyväksyttävä teoria asioiden painoarvoista ja tärkeysjärjestykseen asettamisesta. Synergiavaikutukset, epälineaariset muuttujat sekä vaikeudet tulevaisuuden diskonttaamisessa tekevät ongelmasta älyllisesti hyvin haastavan mutteivät (periaatteessa) ratkaisematonta⁶⁹.

Onko tätä käytännöllistä ongelmaa ratkaistu edes vaistonvaraisella tasolla yhdessäkään oman aikamme kulttuurissa? Yksi yksinkertainen tosiasia osoittaa, ettei ole: aikamme kulttuurien joukossa ei ole ainoatakaan kukoistavaa kansaa, jonka väestömäärän kehitys olisi jo jonkin aikaa ollut nollassa. Jos jokin kansa olisi vaistomaisesti tunnistanut ratkaisun tähän ongelmaan, se olisi kasvanut, kunnes optimipiste olisi tullut saavutetuksi, ja sen jälkeen säilyttänyt kokonsa eli sen väestömäärän kasvu olisi vakiintunut nollassa.

Väestön optimimäärän tarkastelussa ei juurikaan päästä eteenpäin, ellei käytännön demografisessa tutkimuksessa aleta manata esiin Adam Smithin henkeä. Talousasioissa Smithin *Kansojen varallisuus* (1776) teki tunnetuksi ajatuksen ”näkymättömästä kädestä”: yksilöä, joka ”etsii vain omaa voittoa”, ohjaa ”ikään kuin näkymätön käsi edistämään [...] yhteiskunnan etua.”⁷⁰ Smith ei väittänyt, kuten tuskin on väittänyt kukaan hänen seuraajistaankaan, että tämä pitäisi paikkansa poikkeuksetta. Mutta

hän oli osaltaan kehittämässä ajattelutapaa, joka sittemmin on muodostunut vallitsevaksi ja johon pohjautuu suuri osa rationaaliseen analyysiin perustuvasta yhteiskuntapolitiikasta. Tämän ajattelutavan mukaan yksityistä etua tavoittelevat toimintaratkaisut ovat tosiasiallisesti parhaita ratkaisuja koko yhteiskunnalle. Mikäli oletus on oikea, se oikeuttaa ihmisten lisääntymisessä vallitsevan *laissez faire* -politiikan. Jos se pitää paikkansa, voimme olettaa ihmisten hallitsevan omaa lisääntymistään niin, että väestön optimimäärä toteutuu. Mutta mikäli oletus on väärä, meidän on arvioitava yksilöllisiä vapauksiamme uudelleen nähdäksemme, mitä niistä voidaan perustellusti puolustaa.

VAPAI DEN YHTEISLAIDUN TEN TRAGEDIA

Amatöörimatemaatikko William Forster Lloyd (1794–1852) osoitti ensimmäisenä, ettei väestönkehitystä säätele näkymätön käsi. Hän luonnosteli mallinsa vuonna 1833 ilmestyneessä lähes tuntemattomaksi jääneessä pamfletissaan⁷¹.

Mallin mukaista ongelmatyyppiä voidaan kutsua yleisesti nimellä ”yhteislaidunten tragedia”. Sana ”tragedia” on ymmärrettävä tässä filosofi A. N. Whiteheadin käyttämällä tavalla: ”Murhenäytelmän ytimessä ei ole niinkään asioiden onneton tila, vaan asioiden armoton kehittyminen.” Ja hän jatkaa: ”Tätä kohtalon väistämättömyyttä voi ihmiselämässä luonnehtia vain tapahtumilla, jotka tosiasiaassa ovat onnettomia. Vain tällaiset tapahtumat tekevät väistämisyritysten epätoivoisuuden näytelmässä ilmeiseksi.”⁷² Yhteislaidunten tragedia etenee juuri näin.

Kuvittele kaikille avoin laidunmaa. Jokaisen karjankasvattajan voi olettaa vievän laitumelle mahdollisimman paljon karjaa. Näin voidaankin menetellä jopa vuosisatojen ajan heimosotien, karjan varastelun ja sairauksien pitäessä sekä ihmisten että heidän kasvattamiensa eläinten määrän hyvin maan kantokyvyn rajoissa. Mutta viimein koittavat pitkään kaivatut rauhalliset ajat – ja samalla saapuu vääjäämätön tilinteon hetki. Silloin yhteislaidunten sisäinen logiikka nimittäin saa kaiken kääntymään armottomasti murhenäytelmäksi.

Rationaalisen olentona karjankasvattaja pyrkii luonnollisesti kasvattamaan karjansa määrän mahdollisimman suureksi. Enemmän tai vähemmän tietoisesti, joko ääneen tai hiljaa mielessään, hän kysyy: ”Miten *minä* hyödyn, jos kasvatan karjaani vielä yhdellä päällä?” Tällä hyödyllä on sekä kielteinen että myönteinen puolensa: 1) Myönteisenä tekijänä toimii eläimen tuotto. Koska karjankasvattajamme saa itselleen eläimen koko tuoton, myönteinen hyöty on lähes +1. 2) Kielteisenä tekijänä taas toimii eläimen aiheuttama lisäys laitumen liikakäyttöön. Laitumen liikakäytön tuottama hyödyn vähennys jakautuu kuitenkin kaikille karjankasvattajille. Yksittäisen omia päätöksiään tekevän karjankasvattajan osuus on siis vain murto-osa vähentyneestä kokonaisyödydestä –1.

Kun rationaalinen karjankasvattajamme laskee yhteen nämä häntä hyödyttävät tai haittaavat osatekijät, hänen ainoa järkevä johtopäätöksensä on päättää kasvattaa karjansa lukua, ensin yhdellä, ja sitten vielä yhdellä, ja sitten vielä... Samaan johtopäätökseen päätyy jokainen yhteismaalla karjaansa laiduntava. Käsiällä on tragedia. Heidät on kaikki sidottu järjestelmään, joka ajaa jokaisen heistä kasvattamaan karjansa määrää rajattomasti – vaikka maailma on rajallinen. Kaikki rynnivät kohti lopputuloksena olevaa hävitystä, vaikka jokainen tavoittelee vain omaa parastaan yhteiskunnassa, jossa uskotaan vapaaseen yhteismaan käyttöön. Mutta vapaa laiduntaminen yhteismaalla koituu kaikkien tuhoksi.

Tuohan nyt on itsestään selvää, saattaa moni sanoa. Olisikin! Tavallaan ihmiset ovat kyllä ottaneet asiasta opikseen jo vuosituhsien ajan. Mutta evoluutio on vain tavannut suosia psyykkistä taipumusta kieltää nämä tosiasiat⁷³. Jokaiselle yksilölle on näet etua siitä, että hän sivuuttaa nämä tosiasiat, vaikka yhteiskunta, johon hän itse osaltaan kuuluu, kokonaisuudessaan tästä kärsiikin.

Kasvatus voi ehkäistä luonnollista taipumusta vääryyteen, mutta tämän tietämyksen perusteita tulisi kerrata väsymättä sukupolvesta sukupolveen. Tiedon hukkaamisen helppous käy hyvin ilmi tapauksesta, joka sattui jokunen vuosi sitten Massa-

chusettsin Leominsterissa. Kaupungin keskustan pysäköintimittarit peitettiin joulun alla huovilla, joissa sanottiin: ”Ei saa avata ennen joulua. Pormestari ja kaupunginvaltuusto tarjoavat ilmaisen pysäköinnin.” Kaupunginisät olivat toisin sanoen luo-
neet yhteismaajärjestelmän juuri silloin, kun muutoinkin liian vähäisiin tiloihin kohdistui kasvava kysyntä. (Lienee vieläpä syytä olettaa kyynisesti, että tämä takapajuinen toimenpide toi heille enemmän ääniä kuin he sen vuoksi menettivät.)

Yhteislaidunten logiikka on kyllä pääpiirteissään ollut tiedossa pitkään, ehkä maanviljelyn kehittämistä tai yksityisen maaomaisuuden keksimisestä lähtien. Mutta se on ymmärretty lähinnä erityistapaukseksi ymmärtämättä sen logiikan yleispätevyyttä riittävästi. Esimerkiksi Keskilännessä valtion maata vuokraavilla karjatilallisilla ei omana aikanamme näytä olevan asiasta kuin hämärä käsitys: he vaativat jatkuvasti liittovaltion viranomaisilta lupia kasvattaa laumojensa päälukua, vaikka ylilaiduntaminen aiheuttaa eroosiota ja lisää syömäkeltomien rikkakasvien määrää. Vastaavasti maailman valtameret joutuvat jatkuvasti kärsimään ehtymättömästä uskosta yhteislaidunten aatteeseen. Iankaiken on kaikunut vaatimus ”merten vapaudesta”, ja rannikkovaltiot ovat kutakuinkin automaattisesti vastanneet myöntävästi: tunnustamalla uskoa ”valtamerten varojen ehtymättömyyteen” kala- ja valaslajit saatetaan yksi toisensa perään sukupuuton partaalle⁷⁴.

Myös kansallispuistoissa voidaan nähdä, miten yhteislaidunten tragedia toimii. Ovathan ne edelleen avoinna kaikille, ilman rajoituksia. Mutta nämä alueet ovat laajuudeltaan rajallisia – on vain yksi Yosemite Valley – kun väestö sen sijaan näyttää kasvavan rajattomasti. Ne arvokkaat asiat, joiden vuoksi vierailijat näille alueille hakeutuvat, surkastuvat vääjäämättä. On selvää, että jollei kansallispuistojen luonteeseen yhteismaana puututa, niillä ei kohta ole enää mitään arvoa kenellekään.

Mitä kansallispuistoille pitäisi tehdä? Vaihtoehtoja on monia. Ne voidaan myydä yksityisomaisuudeksi. Ne voidaan pitää julkisena omaisuutena mutta säädellä sisäänpääsyoikeuden myöntämistä. Sisäänpääsylupa voisi määräytyä varallisuuden mukaan,

huutokaupan perusteella. Tai se voisi määräytyä sovittuihin mittapuihin perustuvien ansioiden perusteella. Tai se voisi pohjautua arvontaan. Tai se voisi määräytyä saapumisjärjestyksen eli jonottamisen perusteella. Pidän näitä kaikkia sinänsä järjellisinä mahdollisuuksina. Jokaista niistä on myös mahdollista vastustaa. Mutta jokin tällainen rajoittava peruste on valittava – muutoin hyväksytään kansallispuistoiksi nimettyjen yhteismaiden tuhoutuminen.

SAASTUMINEN

Myös saastumisongelmissa on käänteisesti kysymys yhteislaidunten tragediasta. Näissä tapauksissa yhteismaista ei oteta mitään irti, vaan niihin tuodaan jotakin. Esimerkiksi vesistöihin päästetään kemiallisia, radioaktiivisia ja viemärijätteitä sekä lauhdevesiä, ilmaan myrkyllisiä tai muuten vaarallisia kaasuja, ja näkyville kylvetään epämiellyttäviä ja luotaantyöntäviä mainoksia.

Tällaisissa tapauksissa tehtäviä hyötylaskelmia voi verrata edellä esitettyihin. Rationaalinen ihminen huomaa, että hänelle koituvat haitat hänen itsensä tuottamista päästöistä tai jätteistä ovat pienemmät kuin mitä häneltä menisi aiheuttamiensa haittojen ehkäisemiseen esimerkiksi puhdistamalla päästöjä etukäteen. Koska sama pätee meihin kaikkiin, olemme lukittuina ”oman pesän likaajien” järjestelmään niin kauan kuin käyttäydymme riippumattomina, rationaalisina ja vapaina yksityisyrittäjinä.

Silloin kun yhteislaitumet toimivat ruokakorin tavoin, tragedia voidaan välttää yksityisomistuksen tai muiden muodollisesti sen kaltaisten järjestelyjen avulla. Mutta ilmaa ja vettä ympärillämme ei voi aidata. Yhteislaidunten tragedioiden estäminen edellyttää siis tällaisissa tunkioiden kaltaisissa tapauksissa toisenlaisia keinoja kuten pakottavia lakeja tai veroja, joiden vuoksi saastuttajalle tulee halvemmaksi puhdistaa päästönsä kuin laskea ne puhdistamattomina menemään. Tällaisten ongelmien ratkaisemisessa ei ole edistytty läheskään siinä määrin kuin ensin mainittujen. Itse asiassa saastuttamista suosii juuri

yksityisomistuksen luonnetta koskeva käsityksemme, joka estää kuluttamasta maan voimavaroja loppuun. Esimerkiksi joen rannalla tuotantoa harjoittava tehtailija, jonka omaisuus ulottuu joen keskivaiheille saakka, ei useinkaan pysty näkemään, miksi hänellä ei olisi luonnollista oikeutta sotkea oman ovensa edestä virtaavaa vettä. Lakeja, jotka laahaavat aina perässä, olisi paikattava ja soviteltava vastaamaan tätä vasta tuoreeltaan havaittua yhteislaidunten ominaisuutta tarkasti.

Saastumisongelma seuraa väestön kasvusta. Yksinäiselle uudisraivaajalle ei ollut juurikaan väliä, mihin hän jätteisä tuuppasi. ”Virtaava vesi puhdistuu itsestään kymmenen mailin matkalla”, tapasi vaarini sanoa. Hänen poikavuosinaan, jolloin väkeä oli paljon vähemmän, myytti olikin vielä riittävän lähellä totuutta. Mutta väestön pakkautuessa yhä tiiviimmin luonnostaan toimiva kemiallinen ja biologinen kierrätysprosessi ylikuormittuu ja aletaan tarvita uudenlaista omistusoikeuksien määrittelyä.

MITEN ITSEHILLINTÄÄ EDISTETÄÄN LAINSÄÄDÄNNÖLLÄ?

Saastumisongelman jäsentäminen väestötiheyden funktioksi tuo esiin moraalisen periaatteen, jota ei ole yleisesti tiedostettu: *teon moraalisuus on järjestelmän tilan funktio tekohetkellä*⁷⁵. Harvaan asutuilla rajaseuduilla yhteismaan käyttäminen tunkiona ei aiheuta yleistä julkista haittaa. Suurkaupungissa vastaava käyttäytyminen on sietämätöntä. Sataviisikymmentä vuotta sitten preerioiden asukkaat saattoi tappaa biisonin leikatakseen siltä kielten päivälliselle ja jättää loppuruhon mätänemään. Hänen toimintansa ei ollut mitenkään merkittävällä tavalla tuhmaavaa. Nyt kun biisoneita on jäljellä vain muutamia tuhansia, tällainen käytös olisi kertakaikkisen tyrmistyttävää.

Teon moraalisuutta ei siis voi todeta valokuvan perusteella. Ei voida tietää, tuottaako vaikkapa elefantin tappaminen tai ruohikkopalon sytyttäminen toisille vahinkoa, jos ei tunneta sitä kokonaisjärjestelmää, jonka puitteissa nuo toimet tehdään.

”Yksi kuva vastaa tuhatta sanaa”, sanoivat muinaiset kiinalaiset. Mutta sen perusteleva saattaa vaatia kymmenen tuhatta sanaa. Niin ekologeille kuin uudistajille yleensä on usein houkuttelevaa koittaa vakuuttaa muut pikaisesti valokuvamaisin keinoin. Argumentin perustaa ei kuitenkaan voi valokuvata: se on esitettävä rationaalisesti – sanoin.

Useimmat menneisyyden moraalisäännösten laatijat eivät osanneet tunnistaa moraalien järjestelmäriippuvaisuutta. Perinteiset moraalisäännöt ovat olleet muotoa ”Ei saa...”, eivätkä ne siis ole pystyneet ottamaan huomioon kulloistenkin olosuhteiden erityisvaatimuksia. Muodoltaan yhteiskuntiemme lait ovat edelleen perinteisten moraalisääntöjen kaltaisia ja siksi ne soveltuvat huonosti ohjaamaan monimutkaista, ihmisiä pullollaan olevaa, muuttuvaa maailmaa. Hätävaroiksi on kehitetty ratkaisumallia, jossa säädettyjä lakeja täydentävät viranomaisten hallinnolliset päätökset⁷⁶. Koska käytännössä on mahdotonta määrittellä kaikkia niitä ehtoja, joita vaikkapa roskien turvallinen polttaminen takapihalla tai savusumussa autoilu edellyttäisivät, yksityiskohdista määrääminen on säilytetty sinänsä laillisille hallintoviranomaisille. Mutta tämä tuottaa viranomaispäätöksenteon, jota on syytä pelätä jo antiikissa esitetyillä perusteilla: *quid custodiet ipsos custodes* eli ”Kuka vartioi vartijoita?”⁷⁷ John Adamsin sanoin ”lakien on hallittava, ei ihmisten”. Juuri yrittäessään arvioida tekojen moraalisuutta kokonaisjärjestelmän kannalta hallintoviranomaiset ovat erityisen alttiita korruptoitumiselle – eli ihmiset tahtovat astua hallitsemaan lakien sijaan.

Kieltäviä lakeja on helppo säätää (vaikka niiden saattaminen voimaan ei välttämättä ole yhtä helppoa). Mutta miten voisimme säädellä itsehillintää laeilla? Kokemus osoittaa, että parhaiten tämä käy laillisten hallintoviranomaisten päätäntävällän avulla⁷⁸. Jos korruptiota karttavan asenteen katsotaan tyystin puhuvan laillisten viranomaisten toimeenpanemaa hallinnointia vastaan, käytettävissä olevaa keinovalikoimaa rajoitetaan tarpeettomasti. Mutta ”vartijoiden vahtimisen” täytyy olla jatkuvasti mielessä muistuttamassa vaaroista, joita ei täysin voida välttää. Suurena haasteena onkin kehittää sellaisia korjaavia palautejärjestelmiä,

joita tarvittaisiin hallinnoivien ”vartijoiden” pitämiseksi rehellisinä. On löydettävä perusteluja sekä korjaavien palautejärjestelmien tarpeellisuudelle että ”vartioiville” hallintoviranomaisille annettaville asemille ja valtuuksille.

LISÄÄNTYMISVAPAAUS ON SIETÄMÄTÖNTÄ

Väestöongelmissa yhteislaidunten tragedia nousee esille myös toisella tavalla. Maailmassa, jossa eletäisiin pelkästään arnotoman oman edun tavoittelun periaatteen mukaan – jos sellaista maailmaa nyt on koskaan ollutkaan – se, montako lasta perheessä on, ei olisi yleisen huolen aihe. Jos vanhemmat lisääntyisivät liian innokkaasti, he eivät suinkaan jättäisi jälkeensä muita enemmän jälkeläisiä vaan muita vähemmän, sillä he eivät kykenisi pitämään riittävästi huolta jälkeläisistään. David Lack ynnä muut ovat osoittaneet, että lintujen lisääntymistä hallitsee tällainen kielteinen palautevaikutus⁷⁹. Mutta ihmiset eivät ole lintuja eivätkä he ole käyttäytyneet niiden tapaan enää tuhansiin vuosiin.

Jos jokainen ihmisperhe olisi riippuvainen ainoastaan omista resursseistaan ja jos ajattelemattomien vanhempien lapset näännyisivät nälkään ja *jos*, niin ollen, liiallisesta lisääntymisestä seuraisi luonnostaan ”rangaistus” sukulinjalle, perheiden lisääntymisen kontrolloinnilla *ei* tietenkään olisi yleisen edun kannalta mitään merkitystä. Mutta yhteiskuntamme on syvästi sitoutunut hyvinvointivaltioon⁸⁰ ja joutuu niin ollen kohtaamaan yhteislaidunten tragedian myös toisella tavalla.

Miten hyvinvointivaltiossa sitten pitäisi suhtautua perheeseen, uskontoon, rotuun, luokkaan tai ylipäätään johonkin yksilöitävään ja yhtenäiseen ryhmään, joka pyrkii lisääntymään liiaksi varmistaakseen väkimääränsä kasvun?⁸¹ Kun käsitys lisääntymisvapaudesta yhdistetään ajatukseen jokaisen syntyneen ihmisen yhtäläisestä oikeudesta ”yhteislaitumiin”, maailmamme tapahtumien kulku saatetaan traagiselle uralle. Valitettavasti Yhdistyneet kansakunnat on tukenut juuri tällaista kulkua. Loppuvuodesta 1967 kolmisenkymmentä maata sopi seuraavasti:

Ihmisoikeuksien yleismaailmallisen julistuksen mukaan perhe on yhteiskunnan luonnollinen ja perustavanlaatuisen yksikkö. Tästä seuraa, että kaikki perheen kokoa koskevat valinnat ja päätökset ovat luovuttamattomasti perheen oma asia, eikä niitä voi tehdä kukaan muu.⁸²

Niin tuskallista kuin se onkin, tätä oikeutta on yksiselitteisesti kieltäydyttävä pitämästä pätevänä. Näin ajattelevan olo on yhtä epämukava kuin voidaan kuvitella olleen sellaisella 1600-luvun Massachusettsin Salemin asukkaalla, joka kieltäytyi uskomasta noitiin. Nykyisin kaikki suvaitsevaiset ihmiset pidättäytyvät kritisoimasta YK:ia niin kuin asia olisi jonkinlainen tabu. Tuntuu kuin YK olisi jonkinlainen ”viimeinen ja paras toivomme”, josta ei pitäisi yrittää löytää mitään vikaa. Muutoinhan pelataan patavanhoillisten pussiin. Mutta ei pidä unohtaa, mitä Robert Louis Stevenson sanoi: ”Kun ystävät kieltävät totuuden, he ojentavat ladatun aseensa vihollisen käteen.” Jos rakastamme totuutta, meidän on avoimesti kiistettävä ihmisoikeuksien yleismaailmallisen julistuksen pätevyys vaikka sen takana onkin YK. Olisi myös seurattava Kingsley Davisia,⁸³ joka on yrittänyt saada Planned Parenthood – World Population -järjestön huomaamaan, kuinka se virheellisesti tukee samaa traagista ihannetta.

OMATUNTO POISTAA ITSENSÄ

On virheellistä olettaa, että ihmiskunnan lisääntymistä olisi mahdollista kontrolloida pitkällä aikavälillä vetoamalla ihmisten omaantuntoon. Charles Galton Darwin huomautti tästä isoisänsä suurteoksen satavuotisjuhlissa pitämässään puheessa. Argumentti on suoraviivainen ja darwinilainen: Ihmisten välillä on eroja. Toisiin vetoamukset lisääntymisen rajoittamisesta vaikuttavat epäilemättä enemmän kuin toisiin. Mutta ne, jotka saavat enemmän lapsia, tuottavat suuremman osuuden seuraavasta sukupolvesta kuin ne, joiden omatunto on herkempi. Ero korostuu edelleen sukupolvi sukupolvelta.

Charles Galton Darwinia lainataksemme:

Tällainen progenitiivisen, lisääntymistä edesauttavan vaimon kehittyminen saattaisi kestää satoja sukupolvia. Mutta tällaisen kehityskulun myötä luonto kostaisi, kun *Homo contraciens* häviäisi vähitellen sukupuuttoon *Homo progenitivuksen* tullessa vallitsevaksi ihmistyyppiksi.⁸⁴

Argumentin yhtenä oletuksena on se, että joko omatunto tai toive saada lapsia (kumpi tahansa) on jonkinlainen periytyvä ominaisuus – vaikka tämän periytyvyyden luonne onkin ymmärrettävä hyvin yleisessä formaalissa mielessä. Lopputulos ei riipu siitä, välittyykö tämä asenne sukusoluitse vai (A. J. Lotkan terminologiaa lainatakseni) ”eksosomaattisesti”. (Jos joku pyrkii kieltämään edellisen vaihtoehdon ohella myös jälkimmäisen, on kysyttävä: mitä merkitystä ylipäätään on kasvatuksella ja oppimisella?) Argumentti on nyt esitelty väestöongelman yhteydessä. Mutta se pätee vastaavalla tavalla mihin tahansa tapaukseen, jossa yhteiskunta vetoaa yksilöihin, jotta kukin näistä – omantuntonsa vuoksi – rajoittaisi omaa toimintaansa yhteisen hyvän vuoksi pidättäytymällä riistämästä yhteislaidunta. Tällaiset vetoamukset saavat aikaan järjestelmän, joka johtaa oman tunnon häviämiseen ihmiskunnan keskuudesta.

OMANTUNNON PATOGEENISUUS

Jo yksistään pitkän aikavälin epäsuotuisten seurausten huomioon ottamisen pitäisi riittää kieltämään mahdollisuutemme vedota ihmisten omaantuntoon. Mutta lisäksi on myös lyhyen aikavälin haittoja. Mitä ihmiselle itse asiassa sanotaan, kun hänelle esitetään vetoamus luopua yhteislaidunten riistämisestä ”omantunnon nimissä”? Mitä hän kuulee? – Ei vain kysymyksen kuullessaan vaan pikemminkin niinä myöhäisinä hetkinä, jolloin hän juuri ennen nukahtamistaan ei ehkä muista niinkään lausuttuja sanoja vaan ne ei-kielelliset viestit, joita hänelle huomaamatta välitettiin. Ennemmin tai myöhemmin, tietoisesti tai alitajuisesti, hän tajuaa vastaanottaneensa kahdenlaisia, keskenään ristiriitaisia viestejä: (I) ”Jos et tee kuten pyydetään,

toimintasi tuomitaan julkisesti vastuuttoman kansalaisen teoksi” (viestin tarkoituksellinen sanoma); (2) ”Jos teet kuten pyydetään, selkäsi takana sinua pidetään säälittävänä typeryksenä, joka pysyy poissa tieltä muiden riistäessä yhteislaitumia” (tahaton sanoma).

Tällaisten vetoomusten kohteena olevat tavalliset ihmiset saatetaan näin ”kaksoissidokseen” (*double bind*), kuten G. Bateson on tällaisia kommunikaatiotilanteita kutsunut. Bateson tutkijakumppaneineen on osoittanut uskottavasti, että kaksoissidosta voidaan pitää tärkeänä vaikuttavana tekijänä skitsofrenian taustalla⁸⁵. Kaksoissidos ei aina ole vahingollinen, mutta se on aina vaaraksi jokaisen sen kohteeksi joutuvan henkilön mielenterveydelle. Nietzschen mukaanhan huono omatunto on eräänlainen sairaus.

On houkuttelevaa yrittää manata hereille toisten omaatuntoa, jos haluaa laajentaa valtaansa laillisten valtuuksiensa ulkopuolelle. Korkeimman tason päättäjät ovat alttiita antamaan periksi tällaiselle houkutukselle. Onko yksikään viimeisimmän sukupolven presidenteistämme onnistunut olemaan vaatimatta ammattiliitoilta malttia palkkavaatimuksissaan tai terästeollisuutta kunnioittamaan vapaaehtoisesti ohjehintoja? Mieleen ei tule ainuttakaan. Näissä tilanteissa käytetyllä retoriikalla pyritään saamaan aikaan syyllisyyttä niissä, jotka eivät osallistu yhteistyöhön. Vuosisatojen ajan syyllisyyttä on tavattu pitää, ilman sen kummempia perusteita, sivistyneen elämän arvokkaana ja jopa välttämättömänä osatekijänä. Nyt Freudin jälkeisinä aikoina tämä herättää jo epäilyksiä.

Paul Goodman edustaa uudenlaista näkökulmaa: ”Syyllisyyden tuntemisesta ei ole koskaan seurannut mitään hyvää, ei älyllisempää ajattelua, ei parempaa toimintaa, ei myötätuntoisuuden lisääntymistä. Syyllisyyttä tunteva kiinnittää huomionsa varsinaisen asian sijaan itseensä, eikä edes omaan etuunsa, missä sentään olisi jotain järkeä, vaan vain omaan ahdistuneisuuteensa.”⁸⁶

Ei tarvitse olla ammattipsykiatri nähdäkseen, mitä tällainen ahdistuneisuus aiheuttaa. Läntisessä maailmassa olemme juuri toipumassa kauhistuttavasta, pari vuosisataa kestäneestä Erokseen peittelyn ajasta, jota osaksi edesautettiin kieltolaeilla mutta

vieläkin tehokkaammin ahdistuneisuutta synnyttäneellä kasvatustajärjestelmällä. Alex Comfort on selvittänyt tätä kirjassaan *The Anxiety Makers*, eikä kirjan tarina ole kaunis⁸⁷.

Koska selvien todistusten antaminen on vaikeaa, voimme jopa myöntää, että tietyistä näkökulmista katsottuna ahdistuneisuus voi eräissä tapauksissa olla toivottavaa. Mutta astetta merkittävämpi kysymys kuuluu, onko koskaan rohkaistava sellaista toimintamallia, joka on tosiasiallisilta vaikutuksiltaan vaikka ei ehkä tarkoituksellisesti psykologisesti patogeeninen. Nykyisin puhutaan hyvin paljon vastuullisesta vanhemmuudesta: sanayhdistelmä esiintyy joidenkin syntyvyyden säännöstelyn edistämiseksi omistautuneiden järjestöjen nimissä. Jotkut ovatkin ehdottaneet massiivisia propagandakampanjoita vastuun iskostamiseksi kansakuntansa (tai koko maailman) lisääntyjiin. Mutta mitä vastuullisuus oikein näissä yhteyksissä tarkoittaa? Eikö se ole lähinnä omantunnon synonyymi? Kun vastuullisuudesta puhutaan tuomatta mukaan mitään merkittäviä sanktioita, ollaan kai vain vaatimassa yhteislaitumia hyödyntäviä vapaita ihmisiä toimimaan oman etunsa vastaisesti. Tässä merkityksessä ”vastuullisuus” on vain kielellistä huijausta, josta maksetaan kova hinta. Yritetään saada jotain antamatta vastineeksi mitään.

Jos ylipäätään pitää puhua vastuullisuudesta, ehdotan, että sanaa käytettäisiin filosofi Charles Frankelin käyttämässä merkityksessä: ”Vastuullisuus on tarkkojen yhteiskunnallisten järjestelyjen tuote.”⁸⁸ Frankelin mukaan tarvitaan siis yhteiskunnallisia järjestelyjä, ei propagandavalistusta.

KESKINÄISESTI HYVÄKSYTYT KESKINÄISET PAKOTTEET

Vastuullisuutta tuottavat yhteiskunnalliset järjestelyt luovat aina jonkinlaisia pakotteita. Ajatellaan vaikkapa pankkiryöstäjää. Hänhän ottaa pankista rahaa niin kuin se olisi yhteismaan heinää. Miten tällaisia toimia sitten pyritään estämään? Mahdollisten pankkiryöstäjien käyttäytymiseen ei todellakaan koeteta vaikuttaa vain vetoamalla heidän vastuulliseen omaantuntoonsa.

Sen sijaan, että luottaisimme vain vetoavaan propagandaan, seuraamme Frankelin mallia: asiat pyritään järjestämään niin, ettei pankkia voida käyttää kuin yhteismaata. Tällöin tietysti mahdollisten pankkiryöstäjien vapautta rajoitetaan selvästi, mutta sitä ei jäädä juuri murehtimaan.

Pankkiryöstöissä moraaliset seikat eivät tuota päänvaivaa, koska tällaista toimintaa pidetään tyystin kiellettynä. ”Pankkeja ei saa ryöstää”, olemme valmiita sanomaan pohtimatta mahdollisia poikkeustapauksia millään tavalla. Mutta myös itsehillintää voidaan tuottaa pakottein. Verotus on hyvä pakottava keino. Vastaavasti keskustoihin ostoksille tulevia kannustetaan käyttämään parkkitilaa kohtuullisesti pystyttämällä esimerkiksi pysäköintimittareita tai keräämällä ruuhkamaksuja. Kansalaisia ei siis varsinaisesti kielletä pysäköimästä, ja usein pysäköintitilaa saa jopa käyttää niin pitkään kun haluaa – mutta mitä pitempään pysäköi, sitä kalliimmaksi se käy. Ei siis aseteta kieltoja vaan tarkasti painotettuja vaihtoehtoja. Jos Madison Avenuen mainosmiehiltä kysytään, niin tämä on vain yhdenlaista suostuttelua. Itse kyllä kutsuisin sitä kainostelematta pakottamiseksi.

Useimmille liberalisteille pakottaminen on kirosana, mutta asiaan voidaan kyllä vaikuttaa. Rumat sanat saadaan näet puhtaammiksi, kun ne tuodaan ikään kuin valoon hokemalla niitä yhä uudestaan ilman anteeksipyytelyä tai nolostumista. Monille pakottamisesta tulee mieleen ajatus etäisten ja vastuuttomien virkamiesten satunnaisista määräyksistä, mutta pakottamiseen ei välttämättä tarvitse kuulua mitään tällaista. Ehdotan ainoastaan sellaista keskinäistä pakottamista, josta sopii pakottamisen kohteeksi joutuvien ihmisten enemmistö.

Vaikka pakotteet olisivatkin keskinäisesti sovittuja, meidän ei silti tarvitsisi pitää niistä. Meidän ei edes tarvitse esittää pitävämmme niistä, kukapa nyt veroistakaan nauttii. Ainahan niistä nuristaan. Hyväksymme kuitenkin pakolliset verot, sillä tajuamme, että piittaamattomat hyötyisivät verojen vapaaehtoisuudesta. Säädamme siis veroja ja kannatamme (nuristen) veroja ja muita toimintaa ohjaavia pakotteita juuri pelastuaksemme yhteislaidunten kauhuilta.

Vaihtoehdon ei välttämättä tarvitse olla täydellisen oikeudenmukainen ollakseen kuitenkin yhteislaidunta parempi. Maan ja muun aineellisen omaisuuden kohdalla on usein valittu vaihtoehdoksi yksityisen omistuksen ja sen perimyksen turvaaminen laeilla. Järjestelmä ei liene täysin oikeudenmukainen. Olen koulutukseltani perinnöllisyysbiologi, enkä itse ole tätä mieltä. Minun mielestäni laillisten erojen perusteena käytetyn omaisuuden periytymisen pitäisi vastata biologista ominaisuuksien periytymistä: niiden, jotka ovat ominaisuuksiltaan sopivampia huolehtimaan omaisuudesta ja vallasta, tulisi lakien mukaan periä enemmän. Mutta perinnöllisyyden vaihtelevuus pilkkaa jatkuvasti periaatetta, jonka mukaan ”lapsista tulee vanhempiensa kaltaisia”. Periaate sisältyy kuitenkin epäsuorasti perimystä koskeviin lakeihimme. Henkisesti jälkeenyäännyt voi periä miljoonia, jotka pysyvät sitten turvassa säätiöitettynä. Meidän on myönettävä, että omaisuutta ja perimystä koskeva lainsäädäntömme on epäoikeudenmukaista – mutta sen kanssa on tultava toimeen, koska emme ole vakuuttuneita, ettei kukaan olisi keksinyt mitään parempaakaan. Vaihtoehtona yhteislaitumet ovat jotakin aivan liian kauheaa edes ajateltavaksi. Jopa epäoikeudenmukaisuus on parempi kuin täydellinen tuho.

Uudistusten ja ennallaan säilyttämisen välisen sodan yhtenä kummallisuutena on sitä ohjaava kaksinaismoraali: kun jotakin uudistusta ehdotetaan, se hylätään hyvin usein, kun sankarilliset vastustajat löytävät siitä puutteen. Kingsley Davis on huomauttanut⁸⁹, että ennallaan säilyttämistä palvovien joskus vaalima oletus, jonka mukaan uudistukset edellyttävät ehdotonta yksimielisyyttä, ei pidä paikkaansa historiallisten tosiasioiden valossa. Käsittääkseni ehdotettujen uudistusten vaistomaisen hylkäämisen taustalla on aina jompikumpi seuraavista kahdesta tiedostamattomasta oletuksesta: joko (1) nykytilannetta pidetään täydellisenä, tai sitten (2) ajatellaan uudistuksen vaihtoehtona olevan se, ettei tehdä mitään, eli että epätäydelliset uudistukset on hylättävä kunnes ilmaantuu täydellinen uudistusehdotus.

Mutta emme voi olla tekemättä mitään. Se, mitä olemme tehneet tuhansia vuosia, on myös toimintaa. Se saa osaltaan

aikaan vahinkoa. Kun tajutaan, että myös tilanteen säilyttäminen ennallaan on toimintaa, voidaan siinä todettuja etuja ja haittoja verrata ehdotettujen uudistusten ennustettuihin etuihin ja haittoihin ja arvioida näitä sitten niin hyvin kuin puutteellisen kokemuksemme valossa on mahdollista. Vertailun avulla voimme tehdä rationaalisen päätöksen, joka ei jumiudu oletukseen siitä, että ainoastaan täydelliset järjestelyt ovat hyväksyttäviä.

VÄLTTÄMÄTTÖMYYDEN TIEDOSTAMINEN

Yksinkertaisimmillaan ylikansoitusongelmasta voinee esittää yhteenvedon seuraavasti: Yhteislaitumet ovat perusteltuja vain asutuksen ollessa harvaa, jos silloinkaan. Väestömäärän kasvaessa yhteislaitumet on pitänyt vähitellen hylätä yhä useammassa asiassa.

Ensin luovuttiin yhteismaasta ruoan keräämisessä rajaamalla viljely- ja laiduntamisalueet ja sitten metsästys- ja kalastusalueet. Eivätkä nämä rajoitukset ole vieläkään toteutuneet maailmanlaajuisesti.

Myöhemmin huomattiin, että jätteiden ja päästöjenkin kohdalla olisi luovuttava yhteismaasta. Länsimaissa kotitalousjätteitä koskevat rajoitukset on hyväksytty hyvin kattavasti. Autojen, tehtaiden, tuholaismyrkkyjen, lannoitteiden ja ydinenergian tuotannon päästöissä kiistat jatkuvat vielä.

Yhteislaidunten ongelmien tunnistaminen on alkutekijöisensä, kun ajatellaan, mikä on miellyttävää tai epämiellyttävää. Julkisilla paikoilla tuotettujen ääniaaltojen rajoituksia on vielä tuskin lainkaan. Ostoksilla kävijöitä vainotaan mitä älyttömimmällä musiikilla heidän suostumustaan kysymättä. Hallitus on investoimassa miljardeja dollareita luodakseen ääntä nopeamman rannikoiden välisen lentoyhteyden, vaikka jokaista lennätettävää kohden melusta joutuu kärsimään viitisenkymmentätuhatta ihmistä. Mainostajat tunkevat huttuakuraa radio- ja televisiotaajuuksille ja saastuttavat matkaajien näkymiä. Yhteislaidunten kieltäminen mielihyvään liittyvissä asioissa on vasta

kaukana tulevaisuudessa. Liekö tähän syynä puritaaninen perinteemme, joka on pitänyt hupia ja nautintoa jonkinmoisena syntinä ja kärsimystä (eli mainossaastetta) hyveellisyyden merkinä?

Aina kun jonkin yhteislaitumen käyttöä rajoitetaan, puututaan joidenkin ihmisten henkilökohtaiseen vapauteen. Aikoja sitten tehdyt rajoitteet on tapana hyväksyä, koska nykyään kukaan ei enää huomaa valittaa asiasta. Kun ehdotetaan uusia rajoitteita, alkaa älämölöäminen ”oikeuksien” ja ”vapauksien” perään. Mutta mitä tarkoittaa ”vapaus”? Kun ihmiset sopivat yhdessä laeista, jotka kieltävät rosvoamisen, ihmiset eivät menettä vapauttaan vaan heistä tulee vapaampia. Yhteislaidunten logiikkaan jumiutuneet yksilöt ovat vapaita vain tuhon tuottamiseen. Mutta kun he käsittävät keskinäisten pakotteiden välttämättömyyden, heidän on mahdollista toteuttaa muita tavoitteita. Hegel lienee todennut, että ”vapaus on välttämättömyyden tiedostamista”.

Tärkein välttämättömyyden tekijä, joka nyt on huomattava, on lisääntymisen yhteislaidunten kieltäminen. Mikään tekninen ratkaisu ei voi pelastaa ihmistä ylikansoituksen mukanaan tuomalta kurjuudelta. Lisääntymisvapaus tuottaa vahinkoa kaikille. Välttääkseen kovia ratkaisuja moni meistä peräänkuuluttaa mieluummin vastuullista ja omantunnontarkkaa vanhemmuutta. Mutta kiusausta tyytyä johonkin miellyttävämpään ja helpompaan on vastustettava, koska vetoaminen omillaan toimiviin omantunnontarkkoihin yksilöihin hävittää ennen pitkää omantunnontarkkuuden tyystin, ja lyhyemmällä aikavälillä se saa välittömästi aikaan ainoastaan ahdistusta.

Ainoa tapa, jolla voimme säilyttää ja vaalia tärkeämpiä vapauksia, on luopua lisääntymisvapaudesta ja nopeasti. ”Vapaus on välttämättömyyden tiedostamista” – ja kasvatuksen tehtävänä on tuoda esiin välttämätön tarve hylätä vapaus lisääntymiseen. Vain näin voimme saattaa tämän yhteislaidunten tragedioista keskeisimmän väliaikaiseen päätökseen.

GARRET HARDIN

Yhteislaidunten tragedia

64. Englanninkielisestä alkutekstistä ”The Tragedy of the Commons” [*Science* 162, 1968, s. 1243–1248] suomentanut Niko Nojonen. Kiitokset kommenteista ja parannusehdotuksista suomennokseen Marita Laukkaselle ja Juhana Lemetille sekä varsinkin Simo Kyllöselle ja Markku Oksaselle.
65. J. B. WIESNER & H. F. YORK, *Sci. Amer.* 211 (No. 4), 27 (1964). (Hardinin esseen kirjallisuusviitteet on jätetty alkuperäiseen muotoonsa. Suom. huom.)

Viitteet

66. G. HARDIN, *J. Hered.* 50, 68 (1959) ; S. VON HOERNOR, *Science* 137, 18 (1962).
67. J. VON NEUMANN & O. MORGENSTERN, *Theory of Games and Economic Behavior* (Princeton Univ. Press, Princeton, N.J., 1947), s. 11.
68. J. H. FREMLIN, *New Sci.*, No. 415 (1964), s. 285.
69. Diskonttaamisella eli aikapreferenssien huomioimisella tarkoitetaan tulevien hyötyjen ja haittojen arvioimista ja vertaamista suhteessa nykyisten hyötyjen ja haittojen arvoon. (Suom. huom.)
70. A. SMITH, *The Wealth of Nations* (Modern Library, New York, 1937, s. 423). (Suomennoksen lainaus mukailee Smithin teoksen käännöstä *Kansojen varallisuus*, suom. Toivo T. Kaila, WSOY, Porvoo 1933 [1776], s. 549. Suom. huom.)
71. W. F. LLOYD, *Two Lectures on the Checks to Population* (Oxford Univ. Press, Oxford, England, 1833), reprinted (in part) in *Population, Evolution, and Birth Control*, G. Hardin (ed.) (Freeman, San Francisco, 1964), s. 37.
72. A. N. WHITEHEAD, *Science and the Modern World* (Mentor, New York, 1948), s. 17.
73. G. HARDIN (ed.), *Population, Evolution, and Birth Control* (Freeman, San Francisco, 1964), s. 56.
74. S. McVAY, *Sci. Amer.* 216 (No. 8), 13 (1966).
75. J. FLETCHER, *Situation Ethics* (Westminster, Philadelphia, 1966).
76. Alkutekstissä käytetyt termit ovat ”statutory law” ja ”administrative law”. (Suom. huom.)
77. Lause löytyy ainakin Juvenaliksens *Satiireista*. Ilkka Terho suomentaa ajatuksen muotoon: ”Mutta entäpä järjestyspartiot? Kuka vahtii niiden tekemisiä?” (Colin Dexter, ”Naapurivahti” [1992], kokoelmassa *Viimeinen puhelu*, Otava, Helsinki 2008, s. 139). (Suom. huom.)
78. Hardin käyttää alkutekstissä ilmausta ”the mediation of administrative law” muttei selvitä asiaa tarkemmin. Termillä ”mediation” voidaan viitata myös muun muassa varsinaisten oikeusistuinten ulkopuoliseen riita-asioiden sovitteluun tai välimiesmenettelyyn. (Suom. huom.)
79. D. LACK, *The Natural Regulation of Animal Numbers* (Clarendon Press, Oxford, 1954).
80. H. GIRVETZ, *From Wealth to Welfare* (Stanford Univ. Press, Stanford, Calif., 1950).
81. G. HARDIN, *Perspec. Biol. Med.* 6, 366 (1963).
82. U. THANT, *Int. Planned Parenthood News*, No. 168 (February 1968), s. 3.
83. K. DAVIS, *Science* 158, 730 (1967).
84. S. TAX (ed.), *Evolution after Darwin* (Univ. of Chicago Press, Chicago, 1960), vol. 2, s. 469.
85. G. BATESON, D. D. JACKSON, J. HALEY & J. WEAKLAND, *Behav. Sci.* 1, 251 (1956).

Viitteet

86. P. GOODMAN, *New York Rev. Books* 10 (8), 22 (23 May 1968).
87. A. COMFORT, *The Anxiety Makers* (Nelson, London, 1967).
88. C. FRANKEL, *The Case for Modern Man* (Harper, New York, 1955), s. 203.
89. J. D. ROSLANSKY, *Genetics and the Future of Man* (Appleton-Century-Crofts, New York, 1966), s. 177.

KIRJOITTAJAT

SIMO KYLLÖNEN, FM, tohtorikoulutettava, Helsingin yliopisto

MARITA LAUKKANEN, PhD, erikoistutkija,
Valtion taloudellinen tutkimuskeskus

JUHANA LEMETTI, FT, tutkijatohtori, Helsingin yliopisto

NIKO NOPONEN, VTM (väit.), TM, päätoiminen tuntiopettaja,
Siilinjärven lukio

MARKKU OKSANEN, VTT, akatemiaturkija, Turun yliopisto

THOMAS WALLGREN, FD, yliopistonlehtori, Helsingin yliopisto

niin & näin -kirjoissa ilmestynyt

1. MIKKO LAHTINEN (toim.), *Henkinen itsenäisyys*
2. MARTIN HEIDEGGER, *Silleen jättäminen*
3. RALPH WALDO EMERSON, *Luonto*
4. PEKKA PASSINMÄKI, *Kaupunki ja ihmisen kodittomuus*
– *Filosofinen analyysi rakentamisesta ja arkkitehtuurista*
5. QUENTIN SKINNER, *Kolmas vapauden käsite*
6. PERTTI AHONEN, *Vireällä mielellä*
– *Ymmärtämisen ja eettisyyden mielialat*
7. JULIEN OFFRAY DE LA METTRIE, *Ihmiskone*
8. T. P. USCHANOV, *Wittgenstein in Finland – A Bibliography 1928–2002*
9. MIKA HANNULA, JUHA SUORANTA & TERE VADÉN, *Otsikko uusiksi*
– *Taiteellisen tutkimuksen suuntaviivat*
10. TOMMI WALLENIUS, *Filosofian toinen – Levinas ja juutalaisuus*
11. DANIEL JUSLENIUS, *Suomen onnettomuus – De Miseriis Fennorum*
12. MICHEL ONFRAY, *Kapinallisen politiikka*
– *Tutkielma vastarinnasta ja taipumattomuudesta*
13. J. J. F. PERANDER, *Yhteiskunta uutena aikana & muita kirjoituksia*
14. JUSSI BACKMAN, *Omaisuus ja elämä*
– *Heidegger ja Aristoteles kreikkalaisen ontologian rajalla*
15. NICCOLÒ MACHIAVELLI, *Castruccio Castracanın elämä*
16. JUKKA PAASTELA (toim.), *Terrorismi*
– *Ilmiön tausta ja aikalaisanalyysyjä*
17. LAURI MEHTONEN, *Moderniteetin jäljillä*
– *Tekstejä aistisuudesta, tiedosta ja sivistyksestä*
18. ARTHUR SCHOPENHAUER, *Taito olla ja pysyä oikeassa*
– *Eristinen dialektiikka*
19. JUHA DRUFVA, *Unohdettuja ajatuksia etsimässä*
20. JUHA VARTO & HAKIM ATTAR, *Syvä laulu*
21. JUSSI BACKMAN & MIIKA LUOTO (toim.), *Heidegger*
– *Ajattelun aiheita*
22. KARI VÄYRYNEN, *Ympäristöfilosofian historia*
– *maaäitimyytistä Marxiin*
23. TERE VADÉN, *Karhun nimi – kuusi luentoa luonnosta*
24. GUY HAARSCHER, *Tunnustuksettomuus*
25. JOSÉ ORTEGA Y GASSET, *Ajatuksia tekniikasta*
26. TAPANI KILPELÄINEN (toim.), *Kääntökirja*
– *Kirjoituksia kääntämisen filosofiasta*
27. MARTIN HEIDEGGER, *Tekniikka ja käänne*

28. SIMONE WEIL, *Juurtuminen*
– *Alkusoitto ihmisvelvollisuuksien julistukselle*
29. MIKA HANNULA, *Suomalaisuudesta – Erään sukupolven tarina*
30. FRIEDRICH NIETZSCHE, *Tragedian synty*
31. EDMUND HUSSERL, *Geometrian alkuperä*
– *Johdanto Jacques Derrida*
32. WILLIAM JAMES, *Pragmatismi*
– *Uusi nimi eräille vanhoille ajattelutavoille*
33. TUUKKA TOMPERI & HANNU JUUSO (toim.), *Sokrates koulussa*
– *Itsenäisen ja yhteisöllisen ajattelun edistäminen opetuksessa*
34. JUHA VARTO, *Tanssi maailman kanssa – Yksittäisen ontologiaa*
35. GIORGIO COLLI, *Nietzschen jälkeen – miten tullaan filosofiksi*
36. FJODOR DOSTOJEVSKI, *Talvisia merkintöjä kesän vaikutelmista*
37. MIGUEL DE UNAMUNO, *Traaginen elämäntunto*
38. JOYCE CAROL OATES, *Nyrkkeilystä*
39. MARTIN HEIDEGGER, *Esitelmiä ja kirjoituksia osa II*
40. E. M. CIORAN, *Hajoamisen käsikirja*
41. MARIE-FRANCE DANIEL, LOUISE LAFORTUNE,
RICHARD PALLASCIO & PIERRE SYKES,
Matildan ja Taavetin matemaattiset seikkailut
42. MARIE-FRANCE DANIEL, LOUISE LAFORTUNE,
RICHARD PALLASCIO & PIERRE SYKES,
Matildan ja Taavetin seikkailut tieteen maailmassa
43. OSCAR BRENIFIER, *Keskusteleva opetus*
44. MAUGHN GREGORY, *Filosofiaa lapsille ja nuorille*
45. MARIE-FRANCE DANIEL, LOUISE LAFORTUNE,
RICHARD PALLASCIO & PIERRE SYKES,
Filosofoidaan matematiikasta ja luonnontieteistä
46. JOHN DEWEY, *Taide kokemuksena*
47. PIERRE HADOT, *Mitä on antiikin filosofia?*
48. MARTIN HEIDEGGER, *Mitä on metafysiikka?*
49. ANN MARGARET SHARP, *Nukkesairaala*
50. ANN MARGARET SHARP & LAURANCE JOSEPH SPLITTER,
Kuka minä olen? – Nukkesairaalan opettajaonopas
51. SAMI PIHLSTRÖM, *Elämän ongelma – Filosofian eettinen ydin*
52. NORMAND BAILLARGEON, *Älyllisen itsepuolustuksen pikakurssi*
53. BEATE BØRRESEN, BO MALMHESTER & TUUKKA TOMPERI,
Ajattellaan yhdessä – taitavan ajattelun työkirja
54. ROGER-POL DROIT, *Filosofoidaan lasten kanssa*
55. LEENA KURKI & TUUKKA TOMPERI, *Väittely opetusmenetelmänä*
– *Kriittisen ajattelun, argumentaation ja retoriikan taidot käytännössä*

56. LUDWIG WITTGENSTEIN, *Ajatusliikkeitä*
– *Päiväkirjat 1930–1932 & 1936–1937*
57. SIMO KYLLÖNEN, JUHANA LEMETTI, NIKO NOPONEN
& MARKKU OKSANEN (toim.), *Kiista yhteismaista*
– *Garrett Hardin ja selviytymisen politiikka*

Tilaukset
www.netn.fi/kauppa
niin & näin
PL 730
33101 TAMPERE